Els misteriosos escacs d'Àger: un tauler iniciàtic

Autor: Josep Guijarro
Data de publicació: 10-05-2022

Al segle XIX van ser descobertes les peces d'un misteriós joc d'escacs a la comarca lleidatana de la Noguera. Havien estat esculpides en vidre de roca. Les peces posseïen unes misterioses inscripcions que, fins ara, no han estat desxifrades. Per què servien? Pertanyien realment a uns escacs o, potser, a un altre joc iniciàtic?

Un tauler d'escacs mil·lenari, les peces del qual amaguen les claus d'una antiga fórmula lligada a l'alquímia, a la maçoneria i a certs poders còsmics, és el fil conductor de la coneguda novel·la El vuit, de l'escriptora nord-americana Katherine Neville. A través de la història de l'anomenat escacs de Montglane molts descobrim que els escacs són alguna cosa més que un joc d'estratègia. Tenen un aspecte incert que probablement els han fet perdurar com un exercici mental fascinant, una lluita entre dos albirs en què germina la filosofia de l'equilibri sobre la qual va teoritzar Schopenhauer.

El que és sorprenent és que un tauler d'escacs i les seves peces, descoberts durant el segle XIX a la comarca lleidatana de La Noguera, objecte —d'altra banda— d'un treball multimèdia de l'Escola Politècnica Universitària de Lleida, ens evoca l'esperit màgic dels escacs de Neville i els misteris iniciàtics de l'alquímia. Anem per parts.

El misteriós tauler d'Àger

El 1821 veia la llum el Viaje literario a las iglesias de España, un llibre del pare Jaime de Villanueva on donava compte de l'existència de 44 misterioses peces, esculpides en vidre de roca, que van pertànyer probablement a un mil·lenari joc d'escacs. Es trobaven a l'interior d'una vetusta caixa de fusta de la col·legiata de Sant Pere d'Àger. Aquesta és una església romànica situada en una població estratègica per dominar el pas a la Gàl·lia i a l'oest peninsular a través del Coll d'Àger.

Sigui com sigui, el pare Villanueva va rescatar el tauler d'Àger de set-cents anys d'oblit. Durant el moviment cultural romàntic d'orientació regionalista anomenat La renaixença, les institucions civils catalanes van anar a la recerca de referents històrics que expliquessin la grandesa medieval de Catalunya. En aquest context van proliferar nombroses associacions d'excursionisme científic com l'anomenada Associació d'Excursions Catalana que organitzarà el 1887 una expedició a la vall d'Àger per tal de recuperar les peces d'aquest tauler curiós i evitar-ne l'espoliació. Així, el prestigiós arqueòleg Josep Brunet i Bellet publicarà més tard el primer estudi científic sobre 14 peces del tauler d'Àger, despertant l'interès dels col·leccionistes d'art.

On eren la resta?

“Algunes ?em confessa Jesús Lores, professor de l'Escola Universitària i coordinador del CD Rom titulat Els escacs i el cavaller? van ser comprades per Madame Béhague, comtessa de París. Altres han anat a parar a mans de col·leccionistes privats i museus, com el Nacional de Kuwait”.

Però és que amb independència de la seva bellesa, el joc d'Àger amaga un misteri. Només dotze de les peces han estat identificades; cinc peons, dos alfils, dos cavalls, una reina, un rei i una torre. La resta no ha pogut ser reconeguda. S'especula que podien formar part de peces més grans ja que a la seva base és visible una substància vermellosa cristal·litzada que probablement va servir d'unió amb “alguna cosa”. I el que és encara més important: gairebé totes van aparèixer primorosament esgrafiades. “Es diu que aquestes interessants inscripcions corresponen al món àrab ?assegura l'estudiós Josep Maria Armengou? però, a primera vista, reconeixem la flor de lis occitana”. A més, segons l'especialista Ceferí Rocafort, els musulmans tenien prohibit utilitzar representacions d'éssers vius... Què és aleshores el joc d'Àger? Potser un alquerc?

Jocs iniciàtics

L'alquerc és un joc similar a les dames que va proliferar durant l'Edat Mitjana. Procedeix de l'Orient Mitjà i el nord d'Àfrica i rep el nom de l'expressió àrab al-qariq, que significa “lloc pla quadrat”. És semblant als escacs pel que fa al cultiu de l’astúcia i la táctica, encara que cada participant disposava de nou o dotze fitxes i no pas 32 com en els escacs moderns. El jugador havia de saltar sobre les fitxes contràries i capturar-les. Disposava d'algunes variants simbòliques. Recórrer el tauler no era res més que un iniciàtic “viatge al centre” del microcosmos personal.

D'altra banda hi ha els escacs. El seu origen es remunta al segle VI i és atribuït a algun rei o reina de l'Índia. Era molt diferent del modern. El tauler no era de fusta sinó un drap on s'havien brodat des de signes zodiacals i d’altres icones d'alt simbolisme esotèric.

Les fitxes es repartien pels quatre angles del tauler i simbolitzaven els quatre elements (foc a l'est, l'aigua al sud, al nord la terra ia l'oest, l'aire). També s'empraven uns daus ?representació de l'atzar que delimitava el moviment de les tasques. En cap dels casos el nombre de peces trobades es correspon amb cap de les variants dels escacs ni de l'alquerc. Per si no n'hi hagués prou, el seu descobriment es va produir al costat d'un bàcul de bronze esmaltat del segle XI i altres objectes de culte, —entre ells un flascó de perfum— una cosa que no va passar desapercebuda a l'arqueòleg Brunet i Bellet, coneixedor de l'esoterisme que, fora de l'ortodòxia acadèmica imperant a la seva època, va relacionar en altres treballs la barretina catalana amb la gorra frigia maçònica.

Per què aleshores tant d’interès que siguin uns escacs i no una altra cosa? La resposta és senzilla. Si les peces conservades avui al Museu Diocesà de Lleida pertanyessin a un joc d’escacs seria el més antic conservat a Catalunya i demostraria que aquest joc va entrar a la Península pels Pirineus.

La història documentada

I és que sembla que aquestes peces van arribar a aquesta regió al segle XI de mans d'un dels principals actors de la reconquesta cristiana, Arnau Mir i Montant de Tost. Aquest noble català fou garant de la frontera amb l'Islam i intervingué en diversos assumptes sobre la formació de Catalunya. Això va fer que es relacionés amb els comtes d'Urgell, els reis d'Aragó o el misteriós abat Oliva, fundador de l'abadia de Montserrat. Aquest, al qual el seu biògraf ?el pare Anselm M. Albareda? atribueix dots de clarivident, era particularment amant de les sagrades relíquies. Algunes (un lignum crucis, fragments del Sant Sepulcre i del “vestit de la Mare de Déu”) van servir d’obsequi al noble Mir de Tost perquè figuressin al tresor litúrgic d'Àger. Què tenia de particular aquest monestir perquè Oliva es desprengués de les

seves valuoses relíquies?

Constatem, no sense una certa sorpresa, que aquesta plaça va ser objecte de fortes lluites eclesials per aconseguir-ne la gestió i domini. Durant el papat d'Alexandre II canvia l'ordre monacal. Fins aleshores havia estat ocupat i gestionat pels benedictins. Aquesta és una dada important.

L'ordre de Sant Benet s'ha relacionat amb l'alquímia, una pràctica ancestral que va desenvolupar un paper important als monestirs medievals, encara que no van ser trobats a l'scriptorium d'Àger cap dels llibres prohibits cosa que no significa que no existissin. D'altra banda, no deixa de sorprendre la presència d'uns “escacs” en un convent quan l'església n'havia prohibit la pràctica.

En efecte. A causa de les fortes apostes al voltant dels escacs, el Concili de París de l'any 1188 va prohibir-ne la pràctica, cosa que va traslladar a la regió Joan I. Més tard, amb l'arribada de Pius IV al papat va aixecar l'excomunió per als escaquistes.

Un tresor fatimita

En el seu treball, Jesús Lores afirma que els escacs d'Àger són originaris del període fatimí, una dinastia islàmica que va regnar a Egipte durant dos segles (del 969 al 1171). Aquesta família d'orígens foscos i misteriosos va convertir la ciutat del Caire en el principal centre intel·lectual, artístic i econòmic de l'Islam.

Els califes van afavorir el desenvolupament i la producció d'objectes sumptuosos realitzats amb la tècnica del tallat del vidre de roca. Aquest mineral és una variant del quars, incolor i transparent que es caracteritza pel seu aspecte dens i compacte. La tradició li atribuïa estranys poders curatius.

Armengou, però, discrepa i relaciona el joc d'Àger amb “la divisió en cases quadrades del blasó d'Urgell, amb els testaments d'Urgell i Carcassona, on hi ha una divisió semblant, amb l'etimologia de la paraula “escac” que és germano-occitana, així com amb els esgrafiats de la flor de lis de les peces d'Àger i amb el Concili de París del 1188... Tot això ?conclou? porta a pensar que aquestes peces podrien ser de procedència europea i no africana ”. Armengou s'inclina per un origen germànic i afegeix que "com que Catalunya ha tingut espases miraculoses i va gaudir de la possessió del Grial i de tants símbols propis i aliens, els escacs d'Àger poden ser alguna cosa més que les peces d'un joc". Què, doncs? Continua essent un misteri.

Un reportatge de: Josep Guijarro

Enllaç:

http://los32rumbos.com/m/reportaje.asp?Id=67